

DOPIS KONGREGACE PRO KLÉRUS
O ZVLÁŠTNÍCH PRAVOMOCECH OHLEDNĚ PROPUŠTĚNÍ
Z KLERICKÉHO STAVU »IN POENAM«¹

Ve Vatikánu dne 18. dubna 2009

Prot. N. 2009 0556

Nejdůstojnějším ordinářům

Jejich stolcům

Nejdůstojnější Eminence/Excelence,

Letos 30. ledna obdržela tato kongregace od Svatého otce některé pravomoci, které chce v tomto okružním listu představit všem ordinářům ve světle jeho opravdových záměrů, podle nichž se má postupovat.

Vroucí touha po posílení respektu vůči poslání a samotné osobě kněží, kteří v této době hluboce poznamenané sekularizací se pro věrnost své identity a svému poslání musí snažit myslet a jednat proti proudu doby, i úmysl vyjít vstříc potřebám nástupců apoštolů v jejich každodenním úsilí o zachování a podporu církevní disciplíny ve prospěch celého těla církve byly pro jmenovanou Kongregaci podnětem k předložení tohoto listu určeného všem Nejdůstojnějším ordinářům.

1. Služebné kněžství má svůj kořen v apoštolské posloupnosti a je vybaveno posvátnou mocí,² která spočívá v pravomoci a zodpovědnosti jednat v osobě Krista, Hlavy a Pastýře.³ V této perspektivě „se misionářská dimenze kněze rodí z jeho svátostného připodobnění Kristu-Hlavě a jako důsledek s sebou nese niterné a naprosté přilnutí k tomu, co církevní tradice označila jako apostolica vivendi forma (apoštolský způsob života). Ten spočívá v účasti na «novém životě», pojatém

duchovně, v účasti na «novém životním stylu», který započal Pán Ježíš a který si osvojili apoštolové. [...] Velká tradice církve zajisté správně oddělila účinnost svátostí od konkrétní existenciální situace jednotlivého kněze, čímž jsou vhodně naplněny legitimní požadavky věřících. Toto správné věroučné upřesnění však nijak nedispenzuje od potřebného a naprosto nezbytného úsilí o mravní dokonalost, které musí sídlit v každém opravdu kněžském srdci.⁴ Proto jsou kněží uprostřed stáde, které jim je svěřeno, povoláni nadále zpřítomňovat Krista, jediného a nejvyššího Pastýře, následováním jeho životního stylu a průzračným svěděním svého života.⁵ V tom spočívá opravdová síla každého pastýřského povolání, která je utvářena koherentním svěděním vlastního zasvěcení, živeného modlitbou a pokáním.

2. Toto vše je zvláště důležité pro pochopení teologického zdůvodnění kněžského celibátu, protože požadavek církve v této záležitosti nachází své poslední zdůvodnění v poutu zvláštní příhodnosti (convenientia), která celibát spojuje s kněžským svěcením připodobňujícím kněze Ježíši Kristu, Hlavě a Ženichu církve. Církev, nevěsta Ježíše Krista, chce být knězem milována tak úplně a výlučně, jak ji miloval Ježíš Kristus, Hlava a Že-

nich. Kněžský celibát je tedy darováním sebe samého v Kristu a s Kristem pro jeho církev, a vyjadřuje tak službu kněze pro církev konanou v Pánu a s Pánem.⁶ Proto církev na II. vatikánském koncilu potvrdila a v pokračujícím papežském magisteriu opakovaně potvrzuje pevnou vůli „zachovávat zákon, podle něhož se v latinském obřadu vyžaduje od kandidátů kněžského svěcení svobodně zvolený a trvalý celibát.“⁷ Kněžský celibát stejně jako – všeobecněji řečeno – apoštolský celibát je darem, který církev dostala a který chce zachovat, protože je přesvědčena, že je dobrem pro ni samu i pro svět.⁸ Kodex kanonického práva v kán. 277 uvádí: „§ 1. Duchovní jsou povinni zachovávat dokonalou a trvalou zdrženlivost pro Boží království, a proto jsou vázáni celibátem, který je zvláštním Božím darem, jímž se mohou duchovní snáze a s nerozděleným srdcem svobodněji oddat Kristu a službě Bohu i lidem. § 2. S náležitou moudrostí se duchovní chovají k osobám, jejichž častá společnost by mohla ohrozit závazek duchovních ke zdrženlivosti nebo vzbudit pohoršení u věřících. § 3. Diecéznímu biskupovi přísluší vydat o této věci normy, které stanoví podrobnosti, a posuzovat zachovávání této povinnosti v jednotlivých případech.“

3. Biskup má, kromě jiného, povinnost připomínat kněžím závazek, svobodně přijatý v okamžiku svěcení, totiž zachovávat dokonalou a trvalou zdrženlivost pro Boží království. A dále biskup stále musí bdít, aby byl kněz věrný ve vykonávání svých služebních povinností (srov. kánony 384 a 392). „Biskupové řídí svěřené místní církve jako zástupci a vyslanci Kristovi radou, přesvědčováním a příkladem, ale i autoritou a posvátnou mocí.“⁹ Mezi nimi a mezi jejich kněžími existuje com-

munio sacramentalis (svátostné společenství) v síle služebního neboli hierarchického kněžství, které je účastí na jediném kněžství Kristově.¹⁰

Pouto podřízenosti kněží biskupovi se bezpochyby týká oblasti zastávání jejich služby, kterou mají vykonávat v hierarchickém společenství se svým biskupem. Oboustranný vztah mezi biskupem a jeho kněžími nelze z právního hlediska redukovat ani na veřejnoprávní vztah hierarchické podřízenosti dle státního právního řádu, ani na pracovněprávní vztah mezi zaměstnavatelem a vykonavatelem práce.¹¹ Nezřídká se stává, že některé orgány občanské společnosti považují oboustranný vztah mezi duchovním a biskupem za jakýkoliv běžný vztah mezi ředitelem nějaké firmy a jeho vlastními „zaměstnanci“, a nepřijímají jej jako pouto svátostné povahy.

V tomto kontextu, „biskup je povinen hájit jednotu celé církve, a proto musí usilovat o společnou kázeň celé církve a naléhat na zachovávání všech církevních zákonů“ (CIC, kán. 392 § 1) a musí bdít, aby se do církevní kázně nevloudivly nepořádky (srov. CIC, kán. 392 § 2).

Na druhé straně musí diecézní biskup věnovat zvláštní péči kněžím i obhajováním jejich práv (srov. kán. 384). Naprostá většina kněží žije v každodenním životě upřímně dle své vlastní identity a věrně vykonává svou službu, ale „v případech, kdy se prokáže pohoršení, především pokud je způsobili služebníci církve, musí být biskup silný a rozhodný, spravedlivý a rozvážný ve svém jednání. V těchto politováníhodných případech je biskup povinen pohotově zasáhnout podle stanovených kanonických norem jak pro duchovní dobro zúčastněných osob, tak pro nápravu pohoršení i pro ochranu a pomoc obětem.“¹² V tomto kontextu je rovněž eventuální trest stanove-

ný církevní autoritou „vnímán jako nástroj určený pro společenství, a to jako prostředek k napravení nedostatků individuálního dobra a společného dobra, které se projeví v proticírkevním, zločinném a pohoršlivém chování členů Božího lidu.“¹³

Je nicméně třeba upřesnit, že se diecézní kněz těší ve svém rozhodování značné autonomie, a to jak ve výkonu své služby, tak ve svém osobním a soukromém životě. Takto sám kněz osobně zodpovídá za jednání, které se týká jeho soukromého života, i za úkony, které učinil při výkonu své služby. Biskup proto nemůže být považován za právně zodpovědného za jednání vykonané diecézním knězem, přestupujícím normy kanonického práva všeobecného i partikulárního. Tento princip, který byl vždy dědictvím církve, mimo jiné znamená, že zločinné jednání kněze, jeho trestní následky a případná náprava škod jsou přičteny knězi, který se dopustil zločinu, a ne biskupovi nebo diecézi, kterou biskup zákonně zastupuje (srov. kán. 393).¹⁴

4. Je proto třeba zdůraznit, že ve výkonu soudní funkce biskup může vycházet z níže uvedených všeobecných kritérií:

„a) Bez újmy spravedlnosti se má biskup snažit, aby věřící pokojně vyřešili své spory a co nejdříve se usmířili, i kdyby už byl kanonický proces zahájen, aby se tak vyloučila trvalá nepřátelství, k nimž soudní kauzy obvykle vedou (srov. CIC, kán. 1446).

b) Biskup ať sám zachovává stanovené normy pro způsob výkonu soudní moci a činí vše pro jejich zachování, neboť dobře ví, že taková pravidla jsou nutným prostředkem k ověřování skutečností a k dosažení spravedlnosti, a zdaleka ne pouhou formální překážkou (srov. CIC, kánony 135 § 3 a 391).

c) Pokud se biskup dozví o chování, které vážně poškozuje společné dobro církve, musí sám nebo prostřednictvím pověřené osoby diskrétně zjistit skutkový stav i zodpovědnost jeho původce (srov. CIC, kán. 1717). Když usoudí, že nashromáždil dostatečné důkazy o skutečnostech, které způsobily pohoršení, ať zainteresovaného pokárá nebo formálně napomene (srov. CIC, kánony 1339–1340). Ale tam, kde by to nestačilo k nápravě pohoršení, obnovení spravedlnosti a polepšení osoby, ať biskup zahájí řízení za účelem uložení trestu, což může učinit dvojím způsobem (srov. CIC, kánony 1341 a 1718):

– cestou řádného trestního soudního řízení v případě, kdy to pro závažnost trestu vyžaduje kanonický zákon nebo kde to biskup považuje za vhodnější (srov. CIC, kán. 1721);

– cestou mimosoudního rozhodnutí v souladu s procedurou stanovenou kanonickými předpisy (srov. CIC, kán. 1720).¹⁵

5. Je každopádně třeba upozornit, že mohou vyjít najevo okolnosti závažné nekázně ze strany duchovních, v nichž se každý pokus o vyřešení problémů pastoračními i kanonickými prostředky předvídanými Kodexem kanonického práva ukáže jako nedostatečný a neadekvátní k nápravě pohoršení, obnovení spravedlnosti a nápravě viníka (srov. CIC, kán. 1341).

S úmyslem podpořit dosažení oné *salus animarum* (spásy duší), která je nejvyšším zákonem církve, a vyjít vstříc specifickým potřebám nemála prelátů (vyšších duchovních) ve výkonu jejich každodenní služby řízení, považovala tato Kongregace za vhodné předložit nejvyšší církevní autoritě k úvaze, zda je vhodné jí udělit níže uvedené zvláštní pravomoci, které pak Svatý otec udělil jmenované Kongregaci dne 30. ledna 2009:

I. Zvláštní pravomoc jednat a předkládat Svatému otci ke schválení specifickou formou a k rozhodnutí případy propuštění z duchovenského stavu „in poenam“ s příslušnou dispencí od závazků plynoucích ze svěcení včetně celibátu v případě duchovních, kteří uzavřeli pouze civilní manželství a i po napomenutí se nenapravili a setrvali v nelegitimním a pohoršlivém životě (srov. kán. 1394 § 1); a také v případě duchovních, kteří se provinili ve vnějších těžkých hříších proti šestému přikázání (srov. kán. 1395 §§ 1–2).

II. Zvláštní pravomoc jednat ve smyslu CIC, kán. 1399, buď svým přímým zásahem, anebo potvrzením rozhodnutí ordinářů, když o to kompetentní ordináři požádají, v případech zvláště závažného porušení zákonů a naléhavé nutnosti vyhnout se objektivnímu pohoršení.

Tímto se zároveň částečně ruší (derogují) ustanovení CIC, kánonů 1317, 1319, 1342 § 2 a 1349 ohledně udělení trvalých trestů, které se mají ukládat v závažných případech jáhnům a v nejzávažnějších případech kněžím, přičemž se tyto případy vždy předkládají přímo Svatému otci ke schválení specifickou formou a k rozhodnutí.

III. Zvláštní pravomoc projednávat případy, kdy se jedná o prohlášení ztráty duchovenského stavu s příslušnou dispencí od kněžských závazků včetně celibátu v případě duchovních, kteří opustili službu na dobu delší než pět po sobě jdoucích let a kteří po pečlivém ověření, nakolik bylo možné, setravávají v takovém dobrovolném a nedovoleném nevykonávání své služby.

Pro tyto záležitosti se uvádí níže uvedená upřesnění a závazná procedura, kterou se mají řídit preláti, kteří s ohledem na uvedené podmínky budou považovat za vhodné, aby se těchto pravomocí použilo.

6. Tato Kongregace studovala případy duchovních, kněží a jáhnů, kteří:

- uzavřeli pouze civilní manželství a i po napomenutí se nenapravili a setrvali v nelegitimním a pohoršlivém životě (srov. kán. 1394 § 1);
- žijí v konkubinátu a dopouštějí se dalších závažných zločinů proti šestému přikázání Desatera (srov. CIC, kán. 1395 §§ 1–2) a neprokáží navzdory opakovaným napomenutím žádnou známku nápravy ani neprojeví žádný úmysl požádat o dispencí od závazků plynoucích ze svátosti svěcení.

Často se v takových případech trest suspenze a vznik iregularity ve smyslu kán. 1044 § 1 odst. 316 neukázaly jako dostatečné a přiměřené pro nápravu pohoršení, obnovení spravedlnosti a polepšení viníka (srov. CIC, kán. 1341). Pouze pozbytím duchovního stavu podle normy CIC, kán. 292 také duchovní ztrácí práva plynoucí z duchovenského stavu a není vázán žádnou povinností tohoto stavu.

Proto se Svatý otec Benedikt XVI. rozhodl udělit Kongregaci pro klérus zvláštní pravomoc:

jednat a prezentovat Svatému otci ke schválení specifickou formou a k rozhodnutí případy propuštění z duchovenského stavu „in poenam“ s příslušnou dispencí od závazků plynoucích ze svěcení včetně celibátu v případě duchovních, kteří uzavřeli pouze civilní manželství a i po napomenutí se nenapravili a setrvali v nelegitimním a pohoršlivém životě (srov. kán. 1394 § 1); a také v případě duchovních, kteří se provinili ve vnějších těžkých hříších proti šestému přikázání (srov. kán. 1395 §§ 1–2).

Každý eventuální případ bude muset být vyšetřen podle zákonné správní procedury při zachování práva obhajoby.

Ohledně způsobu konání správní procedury (srov. CIC, kánony 35–58; 1342; 1720), kterou v tomto případě vykonávají pouze duchovní, se stanoví:

1° Sdělit obžalovanému obvinění proti němu vznesená i příslušné důkazy a umožnit mu, aby se hájil, s výjimkou toho, že by se i po legitimním předvolání opomenul dostavit.

2° Pozorně vyšetřit za asistence dvou přísedících (srov. CIC, kán. 1424) všechny důkazy, shromážděné materiály a obhajoby obžalovaného.

3° Vydat rozhodnutí podle normy CIC, kánonů 1344–1350, pokud neexistují pochybnosti o spáchání zločinu a pokud trestní žaloba není dle ustanovení kán. 1362 promlčena. Rozhodnutí vydané podle ustanovení kánonů 35–58 musí být náležitě zdůvodněno a musí v něm být alespoň souhrnnou formou předloženy právní a skutkové důvody (*rationes de facto ac de iure*).

7. Je dále třeba upozornit, že mohou vyjít najevo okolnosti závažné nekázně ze strany duchovních, kdy z každého pokusu o vyřešení problémů pastoračními i kanonickými prostředky předvídanými Kodexem kanonického práva mnohdy neplynou pozitivní výsledky a kdy situace spojená se závažným pohoršením věřících a škodou pro společné dobro trvá příliš dlouhou dobu.

V těchto případech ordináři často žádali Apoštolský stolec o jeho přímý zásah, anebo o potvrzení jejich rozhodnutí, aby se tak těmto záležitostem čelilo s větší účinností a autoritou, mnohdy také udělením trvalých trestů nevyjímaje propuštění z duchovenského stavu, když to mimořádné okolnosti vyžadovaly.

Proto se Svatý otec rozhodl udělit Kongregaci pro klérus zvláštní pravomoc jednat ve

smyslu CIC, kán. 1399 buď svým přímým zásahem, anebo potvrzením rozhodnutí ordinářů, když o to kompetentní ordináři požádají, v případech zvláště závažného porušení zákonů a naléhavé nutnosti vyhnout se objektivnímu pohoršení.

Tímto se částečně ruší (derogují) ustanovení CIC, kánonů 1317, 1319, 1342 § 2 a 1349 ohledně udělení trvalých trestů, které se mají ukládat v závažných případech jáhnům a v nejzávažnějších případech kněžím, přičemž se tyto případy vždy předkládají přímo Svatému otci ke schválení specifickou formou a k rozhodnutí.

Tím se uděluje (Kongregaci) zvláštní pravomoc jednat ve smyslu CIC, kán. 1399 přímým zásahem, anebo potvrzením rozhodnutí ordinářů, když o to požádají, aby byl udělen spravedlivý trest nebo pokání kvůli vnějšímu porušení božského nebo kanonického zákona. Ve výjimečných a naléhavých případech, pokud bude scházet ze strany viníka vůle k nápravě, se mohou udělit také trvalé tresty.

Každý eventuální případ bude muset být vyšetřován podle zákonné správní procedury při zachování práva na obhajobu.

8. Tato Kongregace má zkušenosti s případy kněží a jáhnů, kteří opustili službu na dlouhé nepřetržité období. V případech, kdy se – po uvážení ověření, nakolik to bylo možné – získala jistota o trvání takového dobrovolného a nedovoleného nevykonávání jejich služby, by zásah Apoštolského stolce zaručil pořádek v církevním společenství a uchránil věřící od upadnutí do obecného omylu – *error communis* (srov. CIC, kán. 144) – ohledně platnosti svátostí.

Proto se Svatý otec rozhodl udělit Kongregaci pro klérus zvláštní pravomoc:

projednávat případy, rozhodnout v nich a prohlásit ztrátu duchovenského stavu s příslušnou dispencí od kněžských závazků včetně celibátu u těch duchovních, kteří opustili službu na dobu delší než 5 po sobě jdoucích let a kteří po pečlivém ověření, nakolik bylo možné, setrvávají v takové dobrovolné a nedovolené absenci od své služby.

Každý eventuální případ, a to i ten, který vešel ve známost před udělením této pravomoci, má být vyšetřován na základě následující procedury:

ČL. 1 Ordinář inkardinace může požádat Apoštolský stolec o reskript, kterým se prohlásí ztráta duchovenského stavu s příslušnou dispencí od kněžských závazků včetně celibátu v případě duchovního, který opustil svou službu na dobu delší než 5 po sobě jdoucích let a který po pečlivém ověření, nakolik bylo možné, setrvává v takové dobrovolné a nedovolené absenci od své služby.

ČL. 2, § 1. Příslušným ordinářem pro řízení je ordinář inkardinace duchovního.

§ 2. Příslušný ordinář může svěřit vyšetřování (instructionem) podle této procedury buď trvale, nebo případ od případu vhodnému knězi své nebo jiné diecéze.

§ 3. Do této procedury musí neustále vstupovat obhájce spravedlnosti kvůli náležitě ochraně veřejného dobra.

ČL. 3 Prohlášení dle čl. 1 může být vydáno pouze poté, co kompetentní ordinář provedl vhodné šetření na základě eventuálního prohlášení samého duchovního nebo výpovědi svědků nebo pověsti nebo podezření, a dospěl tak k morální jistotě o nezvratném opuštění služby ze strany duchovního.

Čl. 4 Oznámení jakéhokoliv úkonu musí být učiněno poštou nebo jiným zajištěným způsobem.

ČL. 5 Instruktor kauzy předá po skončení vyšetřování všechna akta kompetentnímu ordináři s příslušnou zprávou; dále vyjádří podle pravdy své mínění (votum).

ČL. 6 Kompetentní ordinář předá Apoštolskému stolci všechna akta spolu se svým míněním (votum) a s poznámkami (observationes) obhájce spravedlnosti.

ČL. 7 Pokud se dle uvážení Apoštolského stolce bude požadovat doplnění vyšetřování, bude to oznámeno příslušnému ordináři s určením materie, ve které má být vyšetřování doplněno.

ČL. 8 Reskript o ztrátě duchovenského stavu s příslušnou dispencí od závazků plynoucích ze svátosti svěcení včetně celibátu je předán Apoštolským stolcem příslušnému ordináři, který se postará o jeho oznámení.

9. Po ztrátě duchovenského stavu bude ve výjimečných případech muset duchovní, který požádá o opětné přijetí do služby (rehabilitaci), předložit Apoštolskému stolci náležitou žádost prostřednictvím sobě nakloněného biskupa.

Přáním této Kongregace je, aby se každý ordinář stále více věnoval s autentickým otcovstvím a pastorační láskou tomu, aby jejich drahocenní spolupracovníci uměli s hlubokou vnitřní motivací žít církevní kázeň jako cestu učednictví a aby pamatovali na to, že každodenní „konání“ je marné bez „bytí v Kristu“.

kard. Cláudio Hummes
prefekt

POZNÁMKY

¹ Dopis byl vydán a zaslán na ordinariáty biskupství dne 18. 4. 2009; překlad do češtiny ČBK.

² Srov. II. vatikánský koncil. Věřoučná konstituce o církvi *Lumen gentium* (21. listopadu 1964), č. 10, 18, 27, 28. Dokumenty II. vatikánského koncilu. Praha: Zvon, 1995; id., Dekret o službě a životě kněží *Presbyterorum ordinis* (7. prosince 1965), č. 2, 6; Katechismus katolické církve (dále jen „KKC“), č. 1538, 1576. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

³ Srov. Jan Pavel II. Posynodální apoštolská adhortace o výchově kněží v současných podmínkách *Pastores dabo vobis* (25. března 1992), č. 15. Praha: Zvon, 1993; KKC, č. 875; Kongregace pro klérus; Papežská rada pro laiky; Kongregace pro nauku víry; Kongregace pro bohoslužbu a svátosti; Kongregace pro biskupy; Kongregace pro evangelizaci národů; Kongregace pro společnosti zasvěceného života a společnosti apoštolského života; Papežská rada pro výklad legislativních textů. Instrukce k některým otázkám ohledně možnosti laiků podílet se na službách vykonávaných kněžími (15. srpna 1997). Praha: ČBK, 2001.

⁴ Benedikt XVI. Promluva k účastníkům plenárního zasedání Kongregace pro klérus (16. března 2009).

⁵ Srov. Jan Pavel II. *Pastores dabo vobis*, č. 15, s. 31.

⁶ Srov. Jan Pavel II. *Pastores dabo vobis*, č. 29, s. 58.

⁷ Tamtéž; srov. *Presbyterorum ordinis*, č. 16; Pavel VI. Encyklika *Sacerdotalis coelibatus* (24. června 1967), č. 14. AAS 59 (1967), s. 662; Kodex kanonického práva (*Codex Iuris Canonici* – dále jen „CIC“), kán. 277 § 1. Praha: Zvon, 1994.

⁸ Srov. Kongregace pro klérus. Direktář pro službu a život kněží (31. ledna 1994), č. 57–60, Praha: ČBK, 1995, s. 41–46.

⁹ II. vatikánský koncil. Věřoučná konstituce o církvi *Lumen gentium* (21. listopadu 1964), č. 27. Dokumenty II. vatikánského koncilu. Praha: Zvon, 1995.

¹⁰ Srov. *Presbyterorum ordinis*, č. 7; Jan Pavel II. Posynodální apoštolská exhortace o biskupu, služebníku evangelia Ježíše Krista, pro naději světa *Pastores gregis* (16. října 2003), č. 47. AAS 96 (2004), s. 887–888 (česká verze: <http://tisk.cirkev.cz/dokumenty/pastores-gregis.html>).

¹¹ Srov. Papežská rada pro výklad legislativních textů. Vysvětlující poznámka Pokyny pro uzpůsobení kanonické zodpovědnosti diecézního biskupa vůči kněžím inkardinovaným do jeho diecéze a kněžím, kteří v ní vykonávají svou službu (12. února 2004). *Communicationes* 36 (2004), s. 33–38; srov. také Kongregace pro klérus. Deklarace *Quidam episcopi* (8. března 1982). AAS 74 (1982), s. 642–645.

¹² Kongregace pro biskupy. Direktorium pro pastorační službu biskupů *Apostolorum Successores* (22. února 2004), č. 44. *Città del Vaticano* 2004.

¹³ Jan Pavel II. Projev k Římské rotě (17. února 1979). *Insegnamenti di Giovanni Paolo II* (1979/2), s. 412.

¹⁴ Srov. Papežská rada pro výklad legislativních textů. Vysvětlující poznámka Pokyny pro uzpůsobení kanonické zodpovědnosti diecézního biskupa vůči kněžím inkardinovaným do jeho diecéze a kněžím, kteří v ní vykonávají svou službu (12. února 2004). *Communicationes* 36 (2004), s. 33–38.

¹⁵ Kongregace pro biskupy. *Apostolorum Successores*, č. 68.

¹⁶ Srov. Papežská rada pro výklad legislativních textů. Prohlášení (19. května 1997). *Communicationes* 29 (1997) 17–18.